

ПРАЗЬКІ ГРОШІ З КОНТРАМАРКАМИ-ГЕРБАМИ НІМЕЦЬКИХ МІСТ У СХІДНІЙ ЄВРОПІ

Серед численних знахідок празьких грошів XV ст. привертають увагу скарби, які містили монети з надкарбованими контрамарками — гербами німецьких міст.

Знахідки контрамаркованих празьких грошів є досить рідкісними у Східній Європі.

Кілька таких грошів було знайдено у білоруських скарбах: у Вітебську, с. Михалки на Мозирщині та Підгір'я на Мінщині¹. Празький гріш Вацлава IV контрмаркований гербом м. Зоеста міститься у скарбі з с. Батеки на Смоленщині². Значна кількість контрамаркових празьких грошів була у складі відомого скарбу 1895 р. з с. Сезенкове на Переяславщині³.

До наукового обігу введено ще кілька подібних знахідок з Житомирщини (Скочинець, Коптевщина)⁴.

1924 р. в с. Скочинець (зараз — Брусилівського р-ну Житомирської обл.) було знайдено скарб — понад 230 празьких грошів в горщику. На 7 монетах містилися контрамарки. Контрамарка Регенсбурга (два перехрещені ключа) знаходилась на гроші вагою 2,61 г, а контрамарка Бамберга-на-Майні (зображення лева, що йде ліворуч) — на гроші вагою 2,41 г. Два гроша вагою 2,48 і 2,24 г мають контрамарки Зоеста; одна з монет — з подвоєною контрамаркою: два ключа з крапками, що стоять поруч. Гріш вагою 2,51 г із зображенням одноголового орла (орлиці(?)) не ідентифіковано однозначно дослідниками: він може належати містам Ротвейлю, Франкфурту-на-Майні, Донаувурту чи Нордлінгену. На двох монетах вагою 2,42 і 2,54 г контрамарки не було визначено.

На початку 1970-х років на Замковій горі в Києві знайдено празькі гроші — вірогідно, із скарбу, пов'язаного з Київським замком та у XIX ст. порушеного могильною ямою цвинтаря Флорівського монастиря. З 24 празьких грошів цього скарбу (що надійшли до Національного музею історії України) один карбовано від імені Карла I (1346–1378), 22 — Вацлава IV (1378–1419); ще один гріш, дуже затертий, вірогідно, також Вацлава IV. Серед монет Вацлава IV фіксуються гроші як перших періодів володарювання, так і монети, виготовлені (згідно з напрацюваннями чеських дослідників) після 1407 р.⁵ На 10 грошах Вацлава IV (1378–1419) є контрамарки німецьких міст. Один гріш вагою 2,45 г має контрамарку Аугсбурга — шишки пінії на

підставці⁶. Чотири монети вагою 2,31 г, 2,32 г, 2,38 г, 2,39 г мають контрамарку Ульма у вигляді закругленого наполовину гратчастого щита. На одному з грошів у ґратах щита — крапки. Гріш вагою 2,32 г, крім контрамарками Ульма, містить ще одну, невизначену, контрамарку. Отже, якість монети і її придатність до місцевого обігу засвідчили у двох містах. Дослідники вважають, що в Ульмі контрамаркування монет почалося 1428 р. Привертає увагу значна кількість варіацій як в зображенні гратчастого щита (герба Ульма), так і в розмірах самої контрамарки, що свідчить про надзвичайні масштаби контрамаркування у цьому місті. Такі празькі гроші забезпечували законним платіжним засобом величезну територію обігу — басейн Дунаю від Регенсбурга до Пасова⁷. Гріш вагою 2,57 г містить контрамарку Регенсбурга — два перехрещених ключа у круговому полі⁸. Гріш вагою 2,17 г має контрамарку Зальцбурга — зображення маленького (5,5 мм висотою) гостроконечного щита. Контрамаркування празьких грошів у Зальцбурзі почалося близько 1400 р., або після 1428 р. Причому маленькі контрамарки (як на київській монеті) — більш пізні⁹. На дуже потертому гроші вагою 2,34 г — контрамарка Нюрнберга: літера «N» в дзеркальному зображенні в круговому полі¹⁰. На монеті вагою 2,59 г — зображення лева у щиті. Подібні контрамарки дослідники відносять до Касселя¹¹. На гроші вагою 2,54 г — контрамарка із зображенням одноголового орла (орлиці) у великому закругленому щиті, яку Я. Гаскова відносить до невизначених. Але подібну контрамарку К. Кастелін пов'язує з м. Дортмунд у Вестфалії, Й. Смолік — з Франкфуртом-на-Майні, а В. Катц — з одним з міст Південної Німеччини¹².

Три контрамарковані празьких гроші Вацлава IV було знайдено 2000 р. у скарбі біля с. Томашівка Фастівського р-ну Київської обл. Всього тут знаходилося 65 цілих і 3 уламки празьких грошів, з яких один карбовано за Карла I (1346–1378), решта — за Вацлава IV (1378–1419). Монети Вацлава IV представлені як першими групами карбування, так і останніми, карбованими після 1405–1407 рр. Гріш вагою 2,28 г має контрамарку Регенсбурга — в круговому полі два перехрещених ключа. Монета вагою 2,52 г містить контрамарку Аугсбурга — зображення шишки пінії на підставці. На гроші вагою 2,22 г — контрамарка швабського союзу (п'ятипроменева зірка). Абсолютна більшість монет скарбу дуже стерті: напевно, тривалий час перебували в обігу¹³.

Проте, найбільша кількість гербів німецьких міст представлена на контрамарках скарбу 1895 р. з с. Сезенкова Баришівського р-ну Київської обл. З 183 монет за Вацлава IV (1378–1419) карбовано 138, одна — за Георгія Подебрада I (1458–1471), одна — за Владислава II (1471–1516), невизначених — 43. На 51 монеті містились контрамарки німецьких міст

Аугсбурга (3), Брауншвейга (1), Кемптона (2), Шторгарда (1), Регенсбурга (5), Бамберга (1), Зальцбурга (5), Шлетіштадена і Шторгарда (1), Гослара (2), Шлетіштадена (1), Хьокстера (2), Ульма (16), невизначених міст (17)¹⁴.

Свого часу М.Ф. Котляр звернув увагу на цей скарб, наголосивши на його надзвичайному для України характері¹⁵. Дійсно, на фоні величезної кількості знахідок празьких грошів контрамарковані монети становлять незначний відсоток.

Нові знахідки та аналіз старих дозволяють окреслити значення та хронологію обігу контрамаркованих празьких грошів в Україні і Східній Європі. Празькі гроші з німецькими контрамарками не розсіяні по всій території Східної Європи, а концентруються в кількох географічних регіонах. Одна частина знахідок тяжіє до міжріччя Верхнього Дніпра і Західної Двини у напрямку на Вітебськ і Смоленськ. Інша група таких знахідок концентрується в Середньому Подніпров'ї, навколо м. Києва. Саме ці міста є центрами транзитної торгівлі у Східній Європі у цей час, тут перехрещуються найважливіші європейські шляхи з півночі на південь і з заходу на схід¹⁶.

У трьох з дев'яти скарбів зафіксовано монети, карбовані після Гуситських війн і міжусобиць (1419–1457). Грошем Георгія Подебрада датується скарб з с. Михалки на Мозирщині. В Сезенківському скарбі на Переяславщині, де містилася найбільша кількість монет з німецькими контрамарками, один гріш карбовано за Георгія Подебрада, один — за Владислава II (1471–1516). У Підгорському скарбі з Мінщині разом з 222 празькими грошами знаходилися 224 литовські напівгроші початку XVI ст.

У цих знахідках абсолютна більшість празьких грошів дуже стерта, фіксується дуже мала кількість монет Карла I (1346–1378). Все це дозволяє датувати знахідки з контрамаркованими празькими грошами останніми десятиріччями XV — початком XVI ст. Знахідки контрамаркованих монет засвідчують основний напрямок поповнення монетної маси — німецькі землі. Компактність і концентрація контрамаркованих празьких грошів в скарбових комплексах у визначених регіонах дає підстави розглядати такі знахідки в контексті прямих контактів з німецькими землями. Дослідники наголошують на змінах в основних напрямках надходження основної європейської валюти середньовіччя — празьких грошів — після Гуситських війн. Торгові операції здійснюються в обхід Чехії через територію Німеччини¹⁷. Саме празькі гроші, які потрапили до німецьких земель протягом XV ст., слугували основним резервом для забезпечення монетного обігу східнослов'янських земель Великого князівства Литовського наприкінці XV — на початку XVI ст.

Зафіксовані в науковій літературі близько 80 контрамаркованих празьких грошів (табл. 1) не охоплюють всього комплексу таких монет в східно-

європейських знахідках, адже значна частина скарбового матеріалу не була точно визначена і досліджена. Але в цілому географія німецьких міст відповідає основним закономірностям в розповсюдженні контрамаркованих в німецьких землях празьких грошів. Основна кількість грошів має контрамарки Ульма (15), Регенсбурга (10), Аугсбурга (8) та Зальцбурга (6). На трьох грошах присутні контрамарки Зоеста. Міста Кемптен, Хьокстер, Гослар, Шлетіштаден, Шторгард, Бамберг, Нюрнберг, Кассель репрезентовані двома грошами з контрамарками, Швабський союз — однією монетою. Напевно, серед 18 невизначених контрамарок частина також належить Ульму, Зальцбургу, Регенсбургу чи Аугсбургу.

Таблиця 1

	Коптевщина	Сезенкове	Київ	Томашівка	Вітебск	Міхалки	Підгір'я	Батеки	Скочінець
Ульм	1	10	4	-	-	-	-	-	-
Зальцбург	-	5	1	-	-	-	-	-	-
Регенсбург	1	5	1	1	1	-	-	-	1
Аугсбург	-	3	1	1	2	-	1	-	-
Кемптен	-	2	-	-	-	-	-	-	-
Хьокстер	-	2	-	-	-	-	-	-	-
Гослар	-	2	-	-	-	-	-	-	-
Брауншвейг	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Шторгард	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Шторгард+ Шлетіштаден	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Шлетіштаден	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Бамберг	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Нюрнберг	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Кассель	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Швабський союз	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Зоест	-	-	-	-	-	-	-	1	2
Півд. Німеччина ?	-	-	1	-	-	-	-	-	1
?	-	17	1(?)	-	-	4	-	-	2

* До таблиці не включено 2 контрамаркування грошей (Ульма і Регенсбурга) зі скарбу с. Коптевщина.

Це відповідає загальним масштабам контрамаркування празьких грошів. За кількістю серед відомих більше ніж 200 контрамарок на празьких грошах

переважають знаки Ульма, Регенсбурга та Аугсбурга. Більшість празьких грошів з кількома контрамарками майже завжди мають герб одного з цих міст, хоча серед чеських і моравських знахідок монети з контрамарками Ульма значно поступаються іншим містам¹⁸. Контрамаркуванням майже виключно займалися міста і дуже рідко зустрічаються контрамарки церковних і світських володарів. Хоча в цілому період контрамаркування датується 1310–1510 рр., більшість грошів надкарбовано до 1428–1434 рр., після чого ця операція значно обмежувалася. Явище це характерне для Південної Німеччини, Вестфалії, Брауншвейга та Саксонії. Серед контрамарок на празьких грошах відсутні знаки міст Західної та Північної Німеччини¹⁹.

В німецьких землях празькі гроші надкарбовувались з метою надати їм законного статусу в грошовому обігу відповідних державних і територіальних формувань, продемонструвати якість і придатність монети для здійснення торгівельно-економічних операцій. Монети з гербами-знаками німецьких міст не свідчать про безпосередні зв'язки з усіма цими містами, але фіксують основні напрямки торгово-грошових відносин з найбільш розвинутими регіонами Південної Німеччини. Значення південнонімецьких міст Аугсбурга, Ульма, Нюрнберга та інших обумовлювалось їх надзвичайно вигідним географічним розташуванням на перехрещенні шляхів міжнародної транзитної торгівлі між Східною і Західною Європою. Саме у цих містах в XIV–XV ст. виникає одне з найбільш прогресивних суспільних явищ європейського середньовіччя — південнонімецькі торгові і торгово-промислові компанії²⁰.

---

¹ *Харламовіч П.* Празькі гроші ў беларускіх манетных скарбах // Інстытут Беларускае Культуры, Гістарычна-археалагічны зборнік. — Менск, 1927. — № 1. — С. 297. *Soboleva N.* Nálezů pražských grošů na území SSSR // Sborník Národního Muzea v Praze. — 1970. — XXIV. — № 3/4. — № 143, 144, 145; Археалогія і нумізматыка Беларусі. Энцыклапедыя. — Мінск, 1993. — С. 473.

² *Рябцевіч В.* К вопросу о денежном обращении западнорусских земель в XIV–XV вв. // Нумизматика и сфрагистика. — К., 1965. — Вып. 2. — С. 132, № 34.

³ *Soboleva N.* Op. cit. — S. 226, № 143; *Суверс А.* Топографія кладов с пражскими грошами. — СПб., 1922. — С. 25, № 76; *Kotlar M.* Znaleziska monet XIV–XVII w. na obszarze Ukrainiskie SSR. — Wroclaw, 1975. — S. 60–61, № 204.

⁴ Центральний Державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО). — Ф. 3806. — Оп. 1. — Спр. 38. — Арк. 173 (Автор щиро дякує завідувачці відділу Національного музею історії України З. Зразюк за надану інформацію); *Стародуб О.* Перша нумізматычна колекція Білоцерківського краєзнавчого музею (1924–

1935) // Охорона культурної спадщини Київської області. Проблеми, матеріали дослідження (До десятиріччя центру з охорони пам'яток історії, археології та мистецтва). — К., 2006. — С. 210–212 (У публікації автор не згадує про монети з контрамарками і наводить іншу кількість монет у скарбі); *Soboleva N.* Op. cit. — С. 210, № 58.

⁵ *Козубовский Г.* Клад пражских грошей с контрамарками из Киева // *Stratum plus.* — 1999. — № 6. — С. 153–155; *Козубовский Г., Строков А.* Новый клад пражских грошей из Киевской области // Девятая Всероссийская нумизматическая конференция. Тезисы докладов и сообщений. — СПб. — 2001. — С. 188–189; *Vesely S.* Nález v Jarošově nad Nežárkou (Příspěvek k chronologii grošů Vaclava IV) // *Numismatický sborník.* — 1964. — VIII. — С. 32–35, 40–44.

⁶ *Katz V.* Kontramarky na pražských groších. — Praga, 1927. — С. 28, № 31; *Castelin K.* Kontramarky pražských grošů // *Numismaticke listy.* — 1962. — С. 76, № 16.

⁷ *Katz V.* Op. cit. — С. 28, № 31; *Castelin K.* Op. cit. — С. 90, № 189.

⁸ *Katz V.* Op. cit. — С. 46, № 71; *Castelin K.* Op. cit. — С. 87–88, № 144.

⁹ *Katz V.* Op. cit. — С. 44, № 34; *Castelin K.* Op. cit. — С. 88, № 147.

¹⁰ *Katz V.* Op. cit. — С. 23–27, № 13; *Castelin K.* Op. cit. — С. 84, № 113.

¹¹ *Castelin K.* Op. cit. — С. 80–81, № 65. *Smolík J.* PrAžské groše a jejich díly (1300–1547) / *Doplnili Karel Castelin a Ivo Pánek.* — Praga, 1971. — Tabl. V., № 70.

¹² *Hásková J.* Prážké groše (1300–1526). — Praga, 1991. — № 301; *Castelin K.* Op. cit. — № 31; *Katz V.* Op. cit. — С. 22–23.

¹³ *Козубовский Г., Строков А.* Указ. соч. — С. 188–189.

¹⁴ *Сиверс А.* Указ. соч. — С. 24–25, № 76; *Soboleva N.* Op. cit. — С. 226, № 143; *Kotlar M.* Op. cit. — С. 60–61, № 204.

¹⁵ *Котляр М.* Грошовий обіг на території України доби феодалізму. — К., 1971. — С. 95.

¹⁶ *Левко О.* Торговые связи Витебска в X–XVIII вв. — Минск, 1989. — С. 15–16, 48–53; *Тихомиров М.* Средневековая Россия на международных путях. — М., 1966. — С. 83, 39–40; *Івакін Г.* Історичний розвиток Києва XIII — середини XVI ст. — К., 1996. — С. 201; *Сидоренко О.* Українські землі у міжнародній торгівлі (IX–XVII ст.) — К., 1992. — С. 104; *Хорошкевич А.* Россия и мировые торговые пути конца XV в. // *Феодальная Россия во всемирно-историческом процессе.* — М., 1972. — С. 36–37.

¹⁷ *Рябцевич В.* Указ. соч. — С. 123; *Флоровский А.* Чехи и восточные славяне. Очерки по истории чешско-русских отношений (X–XVIII ст.) — Прага, 1947. — Т. II. — С. 106.

¹⁸ *Šimek E.* Zur Würdigung der Bedeutung des Gegenstempels der Stadt Jihlava (Iglau) auf den Prager Groschen Wenzels IV // *Nummus et Historia.* — Warszawa, 1985. — С. 249.

¹⁹ *Соболева Н.* Обращение пражского гроша в Центральной Европе // *Славяно-германские культурные связи и отношения.* — М., 1969. — С. 82–84.

²⁰ *Савина Н.* Южнонемецкий капитал в странах Европы и испанских колониях в XVI в. — М., 1982. — С. 89–93, 106–108, 201–203; *Некрасов Ю.* Очерк из экономической истории Германии конца XV в. — начала XVI в. (По материалам южнонемецких торговых и торгово-промышленных компаний. Проблемы социально-экономической истории Германии и Австрии XV–XVI вв.) // *Ученые записки Ленинградского ордена Трудового Красного Знамени государственного педагогического института им. А.И. Герцена.* — Л., 1969. — Т. 449. — С. 42–43, 96–103.